

Anna RYŚNIK

Listy starego diabła do młodego C.S. Lewisa **w ujęciu metodycznym** **– propozycje dla klas ponadgimnazjalnych**

We must always be working towards the moment
at which our pupils are fit to become our critics
and rivals

C.S. Lewis, *The Four Loves*¹

Claude Staples Lewis uobecnia się na listach lektur szkolnych głównie za sprawą septologii, która przyniosła mu największą sławę². *Opowieści z Narnii*, cz. 1: *Lew, Czarownica i stara szafa* – to od lat pozycja obowiązkowa na drugim etapie edukacyjnym w szkole podstawowej. *Listy starego diabła do młodego* natomiast pojawiły się na liście lektur obowiązkowych z zakresu literatury powszechnej dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych, techników, uzupełniających liceów ogólnokształcących i techników uzupełniających na mocy Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 lipca 2007 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół

¹ „Musimy pracować, zawsze dążąc do momentu, w którym nasi uczniowie są gotowi stać się naszymi krytykami i rywalami” (tłum. A. Ryśnik). Cyt. za: R. Hill, L. Smith, *Teaching C.S. Lewis: A Handbook for Professors, Church Leaders, and Lewis Enthusiasts*, Cambridge 2007, s. VI.

² Recepcja *Opowieści z Narnii* niewątpliwie świadczy o wielkiej popularności autora. Jednak utworem, dzięki któremu Lewis niejako z dnia na dzień stał się sławny i bogaty, są *Listy starego diabła do młodego*, opublikowane w 1942 r. Odniosły ogromny sukces, chociaż ich autor nigdy nie uważał tej książki za najlepszą, a wręcz miał poczucie, jakoby zachwiała jego naukowy autorytet w kręgach akademickich. Zob. J.R. Willis SJ, *Radość. Teologia C.S. Lewisa (1898–1963)*, przeł. K. Mądel SJ, Kraków 1995, s. 36–37.

(DzU z 9 lipca 2007 r., nr 123, poz. 853) oraz Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2007 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (DzU z 31 sierpnia 2007 r., nr 157, poz. 1100). Obowiązująca obecnie lista lektur dla szkół średnich takiej pozycji już nie zawiera. Jednakże Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół pozostawia nauczycielom dużą swobodę w doborze lektur. Wykaz tekstów kultury (spośród których nauczyciel zobowiązany jest zrealizować nie mniej niż 13 pozycji książkowych w całości) zawiera następujące zapisy: dla zakresu podstawowego – „wybrana powieść światowa z XX lub XXI w.”, dla rozszerzonego – „wybrana powieść dwudziestowiecznych autorów z literatury światowej”, który stwarza możliwość ponownego włączenia *Listów* do kanonu lektur. Wybór ten wydaje się uzasadniony nie tylko przystępną objętością (dokładny zapis dotyczący doboru lektur w cytowanym rozporządzeniu brzmi: „nie mniej niż 13 pozycji książkowych odpowiednio w trzyletnim bądź czteroletnim okresie nauczania oraz wybrane przez nauczyciela teksty o mniejszej objętości” [podkr. – A.R.]), która w czasach obserwowanej powszechnej niechęci młodzieży do czytania może stanowić niewątpliwą zaletę, ale przede wszystkim wartość literacką powieści.

Listy starego diabła do młodego włączają się w dyskurs literacki poprzez sygnały intertekstualnych powiązań obecne w warstwie zarówno semantycznej, jak i strukturalnej utworu. Kontekst kulturowy, który otwierają w perspektywie literackiej, filozoficznej, teologicznej, eschatologicznej, oraz znana z tradycji forma powieści epistolograficznej – wyznaczają wiele płaszczyzn interpretacji i analizy. Dzięki temu *Listy* wydają się wyjątkowo elastyczne, jeśli chodzi o sposób włączenia ich w proces dydaktyczny i powiązania z wymaganymi treściami nauczania.

***Listy starego diabła do młodego* w dyskursie literackim**

Pierwszy punkt odniesienia spośród obowiązkowych treści nauczania, jaki można wskazać dla *Listów*, wyznacza Biblia. Zdaniem badaczy jest ona kluczem do zrozumienia twórczości Lewisa, jako że chętnie czerpał z jej bogactwa obrazów, symboli, motywów, budując ramy powieściowego świata na zasadzie analogii (*Opowieści z Narnii*)³, aluzji czy innych intertekstualnych odniesień.

³ Więcej o tym np.: C. Duriez, *Przewodnik po Narnii. Fascynujący świat C.S. Lewisa od a–z*, przeł. J.J. Franczak, Kraków 2005, s. 66–85.

Związek *Listów* z Biblią jest oczywisty w dziedzinie tematu (dialektyka dobra i zła, relacje Bóg–człowiek), a w efekcie – także na poziomie języka, który operuje biblijną terminologią (Kościół, modlitwa, miłosierdzie, odkupienie, odczarowanie). Siatkę odniesień budują również przywołane biblijne postaci (Piłat, Jezus, starszy brat z przypowieści, święty Paweł), teksty (przypowieść o synu marnotrawnym, listy świętego Pawła), cytaty (*List 6*, *List 18*).

Najsilniej widoczny jest wpływ Księgi Rodzaju, z której przesłania *Listy* niejako wyrastają. Można je traktować jako próbę literackiego rozbudowania myśli wypowiedzianej przez Boga Jahwe do węża: „Wprowadzam nieprzyjaźń między ciebie a niewiastę, pomiędzy potomstwo twoje a potomstwo jej” (Rodz. 3,15–16)⁴. Skutek tej nieprzyjaźni Lewis obrazuje jako bezwzględna walkę, w której dusza ludzka jest żerem dla duchów pozbawionych własnej osobowości, a przez to pożądających wypełnienia. Motywowane dwojako – strachem przed karą („Przynies nam strawę lub sam bądź strawą”⁵) i drapieżnym głodem – nigdy nie mogą odpocząć⁶. „Duchowy kanibalizm”⁷ to w przekonaniu Lewisa wyraz potwornego egoizmu i zarazem skutek pychy zbuntowanych aniołów.

Jego charakterystyka „Ciemnej Potęgi” również posiada biblijną proveniencję. Rozmowa węża z kobietą (w 3. rozdziale Księgi Rodzaju) odsłania mechanizm kuszenia, dalekiego od jaskrawych kłamstw i radykalizmu, lecz operującego łagodnymi eufemizmami, półprawdami, którym trudno jednoznacznie zaprzeczyć. Podobnych wskazówek Krętacz udziela Piołunowi: „Doprawdy, najpewniejszą drogą do Piekła jest droga stopniowa – łagodna, miękko usłana, bez nagłych zakrętów, bez kamieni milowych, bez drogowskazów”⁸.

Elementem dystynktywnym o wysokim stopniu jawności (często przywoływanym wprost) wskazującym na związek z Księgą Rodzaju jest triada pojęć: Bóg Stwórca – akt stwórczy – stworzenie. Biblijny opis stworzenia świata to hymn na cześć Boga Jedyne, od którego wszystko otrzymuje swe istnienie⁹. Ewokuje on doskonałość Bożego dzieła („A Bóg widział, że wszystko, co

⁴ *Pismo Święte Nowego i Starego Testamentu*, w przekładzie z języków oryginalnych, oprac. zespół biblistów polskich, Poznań–Warszawa 1991, s. 26.

⁵ C.S. Lewis, *Listy starego diabła do młodego*, przeł. S. Pietraszko, Warszawa 1990, s. 143.

⁶ L.D. Harwood, *Lewis's Screwtape Letters: The Ascetic Devil and the Aesthetic God*, www.accessmylibrary.com/article-1G1-149176343/lewis-screwtape-letters, dostęp: 15.07.2011 r.

⁷ Inspiracją dla Lewisa był utwór D. Lindsaya, *Voyage to Arcturus*. Zob. C.S. Lewis, *Przedmowa do wydania dwudziestego czwartego*, [w:] C.S. Lewis, *Listy...*, s. 12. Jednak wydaje się, że podobny motyw można odnaleźć również w *Fauście* – wszak Mefistofeles nad zwłokami doktora przywołuje kamratów na żer, słyhać już kłapanie siekaczy: „Piekło co prawda ma paszczę bez liku! I podług rangi zwykło konsumować”. J.W. Goethe, *Faust*, przeł. F. Konopka, Warszawa 1962, s. 419.

⁸ C.S. Lewis, *Listy...*, s. 66.

⁹ Więcej o tym m.in.: A. Świderkówna, *Prawie wszystko o Biblii*, Warszawa 2002, s. 64.

uczynił, było bardzo dobre” – Rodz. 1,31¹⁰) i samego Stwórcy. Z listów Krętacza, jakkolwiek inny cel im przyświeca, wyłania się podobny obraz. Bóg (nazywany Nieprzyjacielem) to jasność (lecz „upiorna”) i blask („przeszywający”), uosobienie Miłości (bezinteresownej, a więc niemożliwej do zrozumienia). Człowiek – według kapłańskiej historii pierwotnej – to arcydzieło Boga i chluba Jego stworzenia, uczyniony na Boże podobieństwo syn obdarzony błogosławieństwem i godnością¹¹ (por. *List 2, List 8*). Diabły Lewisa mają tego świadomość i to ona właśnie stała się – jak tłumaczy Krętacz – bezpośrednią przyczyną buntu przeciwko Bogu.

Konfrontacja *Listów...* z Księgą Rodzaju na poziomie semantycznym dokonuje się w większości w wyniku zaprzeczenia – „moralnej inwersji”¹², według której dobro ukazywane jest jako zło. Biblijna pochwała stworzenia zostaje tu odwrócona niczym w krzywym zwierciadle i nabiera cech polemiki. Nowa wartość znaczeniowa, która powstaje na przecięciu tych kodów, pozwala sklasyfikować *Listy...* jako „krytykę na opak”, tzn. krytykę jedynie pozorną, której przedmiot okazuje się w istocie przedmiotem podziwu. I tak tajemnica aktu stwórczego – mimo nieustannie podejmowanych prób jej rozszyfrowania – pozostaje dla ciemnych mocy nieodgadniona, „niedorzeczne” działania Nieprzyjaciela zawierają sens, który przerasta możliwości poznawcze Krętacza i jego kamratów. Bóg – chociaż w ich odczuciu odpychający – pozostaje panem wszechświata i nie ma dla Niego istoty przeciwstawnej¹³. „Nonsens Miłości” – całkowicie nieuchwytny dla upadłych aniołów – nie przestaje ich intrygować. Człowiek – chociaż budzi w nich wstręt i oburzenie – jest jednocześnie przedmiotem największego pożądania, a nawet zazdrości. „Ludzki zwierzak na klęczkach” ma duszę, wolną wolę i jest istotą całkowicie odrębną. „To coś powstałe z ziemi i mułu”, znieawidzone i pogardzane z powodu wrodzonej słabości, ostatecznie odnosi zwycięstwo nad duchami, które przewyższają go inteligencją, i może oglądać jasność dla nich nie do zniesienia.

Biblia stanowi fundament teologicznej estetyki Lewisa¹⁴. Na obraz Boga i Jego oponentów składa się bowiem w *Listach...* szereg antynomii, funkcjonujących nie tylko na płaszczyźnie etyki, lecz także wartości estetycznych. Wrażliwość i zmysłowość to niejako klucz do rozpoznania dobrych i złych in-

¹⁰ *Pismo Święte Nowego i Starego Testamentu...*, s. 25.

¹¹ W.J. Harrington, *Klucz do Biblii*, przedmową opatrzył R. de Vaux OP, przeł. J. Marzęcki, Warszawa 1984, s. 212.

¹² C.S. Lewis, *Przedmowa do wydania dwudziestego czwartego...*, s. 12.

¹³ *Ibidem*, s. 6–7.

¹⁴ Pojęcia estetyki teologicznej w odniesieniu do *Listów...* używa L.D. Harwood w eseju krytycznym poświęconym porównaniu kreacji Boga i szatana w tym utworze. Zob. L.D. Harwood, op. cit.

tencji. Estetyka teologiczna czyni piękno podstawową kategorią opisu Boga. Bóg jako byt doskonały aktualizuje doskonałość. Teokalia (piękno Boga) – w interpretacji filozoficznej – to najbardziej fundamentalny przejaw piękna, będący jednocześnie „jego Źródłem i Spełnieniem”¹⁵. Bóg, który jest Pięknem, tworzy piękno. Konkretyzuje się ono w samej osobie Boga, a także w Jego stworzeniach. Wyobrażenie Boga jako nieprzemijającego Piękna znajduje mocne uzasadnienie w Biblii oraz naukową podbudowę w pismach filozofów chrześcijańskich. Lewis korzysta z tych źródeł. Kategorie estetyczne, których używa w *Listach...* do charakterystyki Boga i szatana, podporządkowuje pojęciu miłości. Bóg promienieje pięknem, gdyż kocha bezinteresownie, szatan włada ciemnością, gdyż nie potrafi zrozumieć istoty miłości. Bóg-Piękno pragnie nim obdarzać, szatan dąży do jego unicestwienia.

Sposób istnienia zła w *Listach...* Larry D. Harwood określa mianem ascezy, podczas gdy Boga charakteryzuje estetyzm¹⁶. Królestwo ciemności to wszak domena chłodu, pustki, szarzyzny, nicości, a zatem dojmującego b r a k u. Złe duchy nie potrafią odczuwać przyjemności, gdyż ona jest dziełem i darem Boga, „skłania do miłości bliźniego, odwagi, pogody ducha”¹⁷. Dlatego zapobiegają przyjemnościom, a przede wszystkim wynaturzają je, by odebrać im nadany przez Boga sens. Prawdziwa przyjemność – doznanie piękna – prowadzi do Boga, daje poczucie realności (*List 13*), a zatem kieruje uwagę „pacjenta” ku temu, co tu i teraz, demaskując zgubne uspienie woli zogniskowanej wokół nierealnej przeszłości czy nieznaną przyszłości (*List 15*). Radość, a nawet śmiech to zjawiska ze wszech miar szkodliwe dla mieszkańców Otchłani, gdyż stanowią zaprzeczenie „realizmu, godności i surowości Piekła”¹⁸ (podobną wymowę mają motta *Listów...*). Zło według definicji Lewisa oznacza absolutne i bezwzględne skupienie na samym sobie, które ewokuje pazerność i pośpiech w zaspokajaniu żądz. Krętacza pochłania zatem bez reszty jego głód, który zaspokoić może jedynie przez przejęcie „woli i wolności” innej osoby (*List 18*).

Bóg natomiast – pisze Krętacz – jest „w głębi serca hedonistą”, „nappełnił swój świat przyjemnościami” (*List 22*)¹⁹. Ten boski „wynalazek” pozostaje kolejną neodgadnioną tajemnicą dla upadłych aniołów. Bóg nie tylko czerpie przyjemność z samej przyjemności, ale także wówczas, gdy doświadczają jej ludzie. Stworzył świat pełen harmonii i oddał go pod panowanie człowiekowi, w czym można widzieć wyraźną zachętę do korzystania z dobrodziejstw przy-

¹⁵ K. Klauza, *Teokalia. Piękno Boga. Prolegomena do estetyki dogmatycznej*, Lublin 2008.

¹⁶ L.D. Harwood, op. cit., s. 1.

¹⁷ C.S. Lewis, *Listy...*, s. 60.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, s. 105.

rody, a pośrednio również afirmację zmysłowości. W *Liście 14* czytamy: „Nieprzyjaciel chce [...], by człowiek był tak dalece wolny [...], iżby mógł cieszyć się własnymi talentami tak szczerze i pogodnie jak talentami swego bliźniego lub wschodem słońca, słońcem czy wodospadem. Na dalszą metę chce On, by każdy człowiek był zdolny uznać wszelkie stworzenia (nawet siebie samego) za coś wspaniałego i doskonałego”²⁰. Bóg pragnie szczęścia człowieka, dlatego „im dalej w Jego Królestwo, tym więcej radości – coraz to więcej radości”²¹. Radość – motyw obecny w większości dzieł Lewisa²² – jest pojmowana jako tajemnicze pragnienie, którego nic nie może zaspokoić, tęsknota za czymś niepojętym, która zmusza do ciągłych poszukiwań. Radość staje się tu „uniwersalnym kluczem zarówno do natury ludzkiej, jak i natury ich Stwórcy”, który w powiązaniu z pragnieniem miłości i dobra wskazuje na Niebo²³.

Piękno Nieba²⁴ Lewis konkretyzuje za pomocą pojęć: muzyki i ciszy, przeciwstawionych wszechogarniającemu hałasowi Piekła. Na styku kategorii etycznych i estetycznych tkwiących u podstaw tej antynomii tworzy się nowa wartość znaczeniowa – społeczny wymiar rozpatrywanych wartości. Piękno (muzyka) jednoczy, stwarza płaszczyznę porozumienia i harmonii, podczas gdy zło jest areną nieustannie ścierających się ludzkich egoizmów – tworzona w ten sposób kakofonia nigdy nie zamilknie, gdyż ma zagłuszyć wszelkie skrupuły, żale i nieziszczone pragnienia (taki obraz zaświatów, jakkolwiek oparty na prostej metaforze, wykazuje pewne podobieństwa z koncepcją Jeana Paula Sartre’a i może posłużyć jako materiał do ciekawych porównań).

Drugi ważny kontekst dla *Listów...*, wskazany przez samego Lewisa, otwiera *Boska komedia* Dantego Alighieri. Symbolika, którą posłużył się Dante dla zobrazowania zagadnień eschatologicznych, wydała się Lewisowi najbardziej właściwa. Jak pisze w *Przedmowie do Listów...*, jego anioły wzbudzają słuszny respekt, a diabły „w swej furii, złościwości i rozpasaniu”²⁵ są tym, czym muszą być w rzeczywistości, nie pozostawiając człowiekowi żadnych złudzeń. Potwory, demony zasiedlające Piekło Dantego są przerażające, sugestywność obrazu buduje się tu bowiem na styku płaszczyzn: estetycznej (fizyczna brzydota)

²⁰ Ibidem, s. 73.

²¹ Ibidem, s. 105.

²² Więcej o tym: C. Duriez, op. cit., s. 80 i n.

²³ Ibidem, s. 82.

²⁴ Lewis nie rozbudowuje tematyki Nieba w *Listach...* w przekonaniu, że nie wystarczyłoby tu proste przeciwstawienie dwu królestw (dla podkreślenia ich autonomii konsekwentnie używa wielkiej litery). Estetyczna różnica między nimi wymagałaby odpowiedniego stylu. Zob. C.S. Lewis, *Przedmowa...*, s. 14; L.D. Harwood, op. cit., s. 1.

²⁵ C.S. Lewis, *Przedmowa do wydania dwudziestego czwartego...*, s. 8.

i moralnej (okrutne zachowanie). Cerber – strażnik trzeciego kręgu Piekła – to dziki zwierz o potrójnym pysku i szponiastych rękach, który tocząc krwawy wzrok, warczy i kąsa (Pieśń VI); Furie na murach grodu Disa, potrząsając biczami ze żmij i padalców, drą pierś szponami (Pieśń IX); Gerion – „zdrady pierwotwór obrzydły”²⁶ – ma skrzydła, cielsko węża, jadowity ogon, a w kosmatych łapach widły (Pieśń XVII) itd. Lewis wychodzi z tego samego założenia co Dante: zło musi być określone w sposób jednoznaczny, bez przewartościowań w dziedzinie estetyki czy moralności.

Obydwaj twórcy czynią więc brzydotę podstawową kategorią opisu. Lewis jednakże – inaczej niż Dante – odchodzi od plastyczności obrazowania na rzecz rozstrzygnięć angażujących bardziej intelekt, mniej wyobraźnię. Ukazuje brzydotę nie w sferze dosłowności, fizyczności, lecz duchowości. I chociaż pozostaje pod wpływem Dantego, zupełnie inaczej konstruuje swoich bohaterów – rezygnuje z tradycyjnych wyobrażeń (rogów, skrzydeł, szponów). Jego diabły pozbawione konkretnego wyglądu (wyjątek stanowi forma wielkiej stonogi, którą przybiera Krętacz – *List 22*) pozostają dla człowieka niedostrzegalne, a tym samym o wiele groźniejsze – mogą wszak ukrywać swoje odpychające ego pod osobowością eleganckiego i czarującego dżentelmena²⁷. Zło, którego nie widać, stanowi większe zagrożenie dla człowieka niż to, którego forma została rozpoznana, ponieważ trudniej się przed nim bronić. Duchowa brzydota Krętacza i Piołuna nie pozostawia wątpliwości czytającemu ich korespondencję (uwidacznia się również w warstwie językowej, gdyż Lewis zadbał o to, by imiona diabłów miały szczególnie przykre brzmienie i wzbudzały nieprzyjemne fonetycznie skojarzenia²⁸), jednak człowiek najczęściej pozostaje jej nieświadomy. Szatańska strategia przedstawiona w *Listach...* polega bowiem na utrzymaniu „pacjenta” w niewiedzy, wówczas łatwiej nim manipulować. W swoim pojmowaniu zła Lewis bliski jest koncepcji Pseudo-Dionizego²⁹, który charakteryzuje tę kategorię jako b r a k czegoś, brak pierwotnego kształtu, jakiejś cechy, która powinna istnieć (w przedmiocie, relacji, osobie), zło jest nicością, dlatego nie występuje w oderwaniu od dobra. Jednak w interpretacji Lewisa zło to coś więcej niż brak, chaos, skrzywienie czy pustka. To niebył wykazujący dużą siłę destrukcji³⁰. Zło w takim ujęciu jest więc (najczęściej zamaskowa-

²⁶ Dante Alighieri, *Boska komedia*, przeł. E. Porębowicz, Kraków 2009, s. 61.

²⁷ Por. R. Hill, L. Smith, op. cit., s. 4.

²⁸ W oryginale Krętacz to Screwtape – słowo wzbudzające w języku angielskim nieprzyjemne konotacje z wyrazami takimi, jak: Scrooge (znana postać *Opowieści wigilijnej* Dickensa), screw – ‘śruba’, tapeworm – ‘tasiemiec’, red tape – ‘biurokracja’ itd. – więcej: C.S. Lewis, *Przedmowa...*, s. 13.

²⁹ Za: J.R. Willis SJ, op. cit., s. 83–84.

³⁰ Ibidem, s. 84.

nym) niszczeniem dobra³¹. Lewis chętnie posługuje się motywami biblijnymi, eksponując niepoślednią rolę złudzenia. W opowieściach narnijskich zwodnicze jest piękno czarownic³², w *Listach...* złudne są kurtuazyjne zwroty epistolarne Krętacza. Powitanie „Mój drogi Piołunie” niezmiennie rozpoczyna każdy z 31 listów, nawet ostatni, w którym ostatecznie starszy kusiciel ujawnia swoje prawdziwe intencje – ten kluczowy dla całej korespondencji list wyróżnia się spiętrzeniem czułości w nagłówku: „Mój drogi, mój bardzo drogi Piołunie, moja pieśczołko, moje oczko w głowie”, która w zestawieniu z treścią listu i jego zakończeniem eksponuje szatańską przewrotność. Rzekome zapewnienia o miłości powtarzane za każdym razem na pożegnanie zostają ostatecznie zde-maskowane zakończeniem ostatniego listu – oksymoroniczna charakterystyka Krętacza („coraz drapieźniej miłujący”³³) to zarazem rozpoznanie sposobu istnienia zła w świecie jako przerażającej deformacji miłości lub wynaturzeń wynikających z jej braku. Zło w tym kontekście oznacza zatem absolutną niezdolność do miłości.

Ciekawy materiał porównawczy odnajdziemy w wizji Piekła. Dante przedstawia je jako miejsce niekończących się męczarni, autor *Listów...* – jako stan, w którym „każdy jest wiecznie zajęty swoją własną godnością i awansem, każdy ma do kogoś pretensje i [...] każdy pochłonięty jest śmiertelnie poważnymi uczuciami zazdrości, własnej ważności i urazy”³⁴. Dobór symboliki do jego zobrazowania Lewis uzasadnia charakterem czasów, w których przyszło mu żyć. „Wiek Zarządzania”, wiek administracji wyznaczył nową przestrzeń złu – nie w ciemnych zaułkach (i nawet nie w obozach koncentracyjnych), lecz w jasno oświetlonych, wykwintnych biurach, w których elegancyści dzentelmeni legalizują (wnioskując, popierając, protokołując, wykonując) działania przeciwko Życiu³⁵. Symbolem Piekła uczynił więc Lewis „biurokrację państwa policyjnego” lub „do cna znikczemniałego koncernu przemysłowego”³⁶, której funkcjonowanie zapewniają strach i chciwość. Na obraz Piekła w *Listach...* nakładają się zatem dwie warstwy: pierwsza – uwarunkowana historycznie (wszak wynika z doświadczeń XX wieku, zdominowanego przez totalitaryzmy), ukazuje bezwzględną rywalizację o łup w warunkach permanentnej inwigilacji (Tajna Policja, donosy, kartoteki biura ewidencyjnego, Wysokie Dowództwo, Departament Wywiadu) i terroru (groźbę kary eksplikuje na przykład Dom Poprawczy dla

³¹ Ibidem.

³² Więcej o tym: np. C. Duriez, op. cit., s. 67 i n.

³³ C.S. Lewis, *Listy...*, s. 152.

³⁴ C.S. Lewis, *Przedmowa...*, s. 9.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s. 10.

Niedołężnych Kusicielei, co pozwala wysnuć wniosek, że Piekło Lewisa podobnie jak u Dantego posiada swoje głębsze kręgi); druga – zakorzeniona w nowoczesnej rzeczywistości, operuje pojęciami z dziedziny biznesu, takimi jak: organizacja, porządek, efektywność, sukces, przedstawiając hierarchię (właściwie „hierarchię niższości”³⁷) uprzejmych urzędników, którzy pod ugrzecznonym uśmiechem skrywają nienawiść, zazdrość i pazerność w walce o awans.

Wydaje się także, iż cel przyświecający autorom obu porównywanych tekstów był podobny. Obydwa stanowią narzędzie krytyki czasów, w których powstały. Dante umieszcza na poszczególnych kręgach Piekła postaci historyczne, związane z polityką i sytuacją ówczesnej Florencji. Lewis pokazuje zagrożenia nowoczesności, tkwiące – jego zdaniem – w rozmytych granicach między dobrem i złem, czego eksplikację przynosi chociażby współczesna kultura masowa epatująca bezbarwnymi aniołami i eleganckimi, czarującymi diabłami (choć ten sposób przedstawiania wyrządza, zdaniem Lewisa, krzywdę już od stuleci, to w XX wieku spowodował największe spustoszenie)³⁸. Krytyka nowoczesności zawarta w *Listach...* ma uniwersalną wymowę. Piętnowane przez Lewisa wady współczesnej kultury, jakkolwiek charakterystyczne dla XX i XXI wieku, wyrażają ogólnoludzkie skłonności, np.: przywiązanie do doczesności, unikanie myśli o sprawach ostatecznych, żądę posiadania, obsesję seksu, dyletanctwo, sceptycyzm, pogardę dla tradycji, zgodność z mgliście pojmovanym duchem czasu i ideą postępu, znieczulenie sumienia, „letniość” w dziedzinie wiary, nijałość przekonań i – szczególnie cenioną przez Krętacza – bierność (czytając wskazówkę w *Liście 13* dotyczącą postępowania względem pacjenta: „niech robi, co mu się podoba, tylko niech nie działa”³⁹, trudno oprzeć się skojarzeniu z metodą Mefistofelesa, gdy kusił Fausta – jakkolwiek Lewis krytykował Goethego, łączy ich przekonanie, że odwracanie się od życia, skutkujące bezwładem woli, stagnacją, obojętnością, to odwracanie się od Boga⁴⁰).

Boska komedia stanowi próbę odbudowania nadszarpniętej w walkach papiesstwa z cesarstwem moralności i ukazania człowiekowi prawdziwej drogi do zbawienia⁴¹. Celem *Listów...* było, jak czytamy w *Przedmowie*: „rzucenie z nowego punktu widzenia wiązki światła na życie ludzi”⁴². Lewis wzbrania się jednak przed traktowaniem jego utworu jako efektu studiów w zakresie teologii moral-

³⁷ Ang. *Lowerarchy* – pojęcie użyte dla opisu piekła w *Listach...* Zob. R. Hill, L. Smith, op. cit. s. 6.

³⁸ Por. *ibidem*.

³⁹ C.S. Lewis, *Listy...*, s. 70.

⁴⁰ Więcej na ten temat: M. Eliade, *Mefistofeles i androgyn*, przeł. B. Kupis, Warszawa 1994.

⁴¹ M. Wąs, *Twórczość Dantego na tle epoki*, [w:] Dante Alighieri, op. cit., s. 378.

⁴² C.S. Lewis, *Przedmowa...*, s. 12.

nej i ascetycznej. Powołując się na słowa „Me serce – nie potrzeba mi innych – ukazuje mi niegodziwość tego, co grzeszne”, podkreśla wynikającą z osobistych, ale jednocześnie ogólnoludzkich doznań intuicyjność *Listów*...⁴³

Obydwa utwory łączy również przekonanie, iż najwyższą formą poznania Stwórcy jest miłość. Dante dojrzeva do niej dzięki duchowej doskonałości Beatrycze. Diabły Lewisa uruchamiają specjalne departamenty, które wysuwają wciąż nowe hipotezy badawcze, pod groźbą strasznych kar, bezskutecznie usiłują zgłębić jej tajemnicę. Gdyby kiedykolwiek im się to udało, „wojna byłaby skończona”⁴⁴. Albowiem to niezdolność do zrozumienia bezinteresownej Miłości stała się przyczyną odejścia od Boga.

Kreacje Krętacza i Piołuna stanowią natomiast ważne ogniwo dyskursu, w wyniku którego Lewis uruchamia własną sieć odniesień na płaszczyźnie etycznej, moralnej, estetycznej. Swój głos w rozważaniach na temat istoty szatana i sposobów jego uobecniania się w świecie osadza w bogatej tradycji literackiej, korespondując w tym względzie przede wszystkim z Dantem, Miltonem i Goethem. O ile pierwszy z wymienionych twórców pozostaje niedoścignionym wzorcem w obrazowaniu szatańskiego okrucieństwa i bestialstwa, o tyle twórczość pozostałych staje się przedmiotem polemiki. W *Przedmowie do Listów*... Lewis krytykuje kreacje Lucyfera i jego zbuntowanych aniołów w *Raju utraconym* jako zbyt majestatyczne i poetycko wzniosłe, a przez to szkodliwe, bo wręcz pociągające (szczególnie dla angielskich romantyków)⁴⁵. Jednak najbardziej mylny jego zdaniem obraz diabła stworzył Goethe w *Fauście*. Elokwentny, rozsądny Mefistofeles sprawia wrażenie jakoby zło miało wartość wyzwalającą⁴⁶. Niczym prometejski bohater dostrzega ludzkie tęsknoty i ograniczenia („Ja widzę tylko, jak się męczy człowiek”⁴⁷) i chociaż jego żywiołem jest zło, zniszczenie – w pewnym sensie prowadzi do dobra („Jam tej siły cząstką drobną, co zawsze złego chce i zawsze sprawia dobro”⁴⁸). W opozycji do sylwetki władczego i pełnego powagi Boga Ojca Goethe wykreował postać psotliwego młodzieniaszka, który za uмиłowanie przygody⁴⁹ został strącony w „naj-

⁴³ Ibidem, s. 13.

⁴⁴ C.S. Lewis, *Listy*..., s. 93.

⁴⁵ C.S. Lewis – wykładowca języka i literatury angielskiej na uniwersytecie w Oksfordzie, specjalista w dziedzinie literatury średniowiecznej i renesansowej – jest autorem *Przedmowy do Raju utraczonego* Milтона, która uchodzi za jedno z najważniejszych opracowań naukowych tego poematu.

⁴⁶ C.S. Lewis, *Przedmowa*..., s. 9.

⁴⁷ J.W. Goethe, op. cit., s. 17.

⁴⁸ Ibidem, s. 54.

⁴⁹ R. Hill, L. Smith, op. cit., s. 3.

głębszą z kotlin”⁵⁰. Taki sposób obrazowania Lewis zdecydowanie odrzuca, eksponując błyskotliwą szatańską inteligencję, wobec której ludzkie wyobrażenia wydają się nieporadne. Mefistofeles nie tylko pozwala się Faustowi zobaczyć, ale przede wszystkim ujawnia mu swoje prawdziwe intencje („Ty mi tam odasz, com dał tobie tu”⁵¹). Umowa, jaką zawierają, jest całkowicie dobrowolna, a Faust – świadom jej konsekwencji. Tymczasem podstawą działania kusicieli Lewisa jest właśnie utrzymywanie „pacjentów” w niewiedzy. Mgliste wyobrażenia na temat Boga, szatana, wiary, cnoty, sensu życia to najpewniejsza droga do zdobycia łupu. Duszy ludzkiej nie zdobywa się nagle, na skutek jednoznacznej decyzji, ale – jak przekonuje Krętacz – metodą drobnych, prawie niezauważalnych ustępstw. „Pacjent” musi żyć w przekonaniu, że jego czyny są błahie i odwracalne – czytamy w *Liście 12*. Odciąganie uwagi od spraw realnych, utwierdzanie w poczuciu wiedzy i nieomyślności, zniechęcanie do racjonalnego myślenia – to tylko niektóre z zabiegów, jakim adepci szkoły dla kusicieli poddają człowieka, niemalże z chirurgiczną precyzją dostosowując sposoby kuszenia do temperamentu, osobowości pacjenta. Znajomość ludzkiej psychiki (np. prawo falowania – *List 8*) zwiększa efektywność kuszenia.

Mefistofeles Goethego posiada poczucie humoru, diabły Lewisa są tego całkowicie pozbawione. Śmiech pozostaje dla nich nieodgadnioną tajemnicą, która jako przyjemność sama w sobie, wyraz radości i zachęta do miłości, odwagi, dobra wskazuje na Niebo i tym samym przeczy surowości, ascezie Piekła (*List 11*). Śmiech daje poczucie dystansu, wolności i jako taki jest nie do zniesienia dla duchów, których żywiołem są wartości przeciwstawne: mrok, smutek, zniewolenie (por. motto *Listów...*). Kunszt Krętacza polega więc na tym, aby odebrać człowiekowi obietnicę szczęścia, pogrążając go w apatii, zobojętnieniu. „Metoda romantyczna” nakazuje podsycać niezadowolenie, skłonność do uzalania się nad sobą z powodu urojonych cierpień na wzór Childe Harolda czy Wetera (*List 13*). Prawdziwa przyjemność, bezinteresowna radość stanowiąc mogą bowiem skuteczną ochronę przeciwko szatańskiemu zakusom.

Wskazane konteksty literackie *Listów...* (Biblia, *Boska komedia*, *Faust*) nie wyczerpują oczywiście wszystkich możliwości interpretacyjnych tego utworu. Znajdziemy w nim bowiem liczne aluzje literackie, które uruchamiają intertekstualną grę (wszak Krętacz okazuje się odczytanym biesem, gdy w swojej korespondencji przywołuje takie nazwiska, jak: Milton, Show, Coleridge, Byron, Goethe, Boecjusz). W warunkach szkolnych trudno byłoby zapewne wyeksponować jej mechanizm, jednak szczególnie atrakcyjne wydają się tropy prowadzące do tekstów romantycznych. Konfrontacja *Listu 13* z postawami

⁵⁰ J.W. Goethe, op. cit., s. 366.

⁵¹ Ibidem, s. 64.

wybranych romantyków (Krętaż wymienia Childe Harolda i Wertera) otworzyłaby nową perspektywę oglądu romantycznego programu, pozwalając dostrzec moralny aspekt niektórych jego założeń.

***Listy starego diabła do młodego* – propozycje metodyczne**

Intertekstualne powiązania *Listów* ułatwiają włączenie tej lektury w proces dydaktyczny. Oczywiście związki z Biblią i *Boską komedią* predysponują tę pozycję do klasy pierwszej szkoły ponadgimnazjalnej. Jednak na tym etapie edukacyjnym odniesienia do tekstów romantycznych mogłyby pozostać nieodczytane lub odczytane w sposób niepełny. Najbardziej optymalne wydaje się zatem omawianie *Listów...* w klasie trzeciej, kiedy świadomość literacka uczniów jest większa.

Tematyka *Listów...* może niektórym wydać się nieatrakcyjna zwłaszcza dla pokolenia zachłystującego się Harrym Potterem, w czasach gdy pojęcia takie, jak: grzech, szatan, potępienie, piekło, powoli wychodzą z użycia. Z doświadczenia autorki wynika jednak, że obawy te nie do końca są słuszne, gdyż przewrotny sposób ujęcia tematu przez Lewisa zachęca (nawet tych „niepokornych”) i pozwala uczniom niejako „mimoходом” dotknąć problematyki być może niemodnej, ale nieodzownej do wychowania młodego pokolenia.

Temat: Obraz Piekła w *Listach starego diabła do młodego* C.S. Lewisa i *Boskiej komedii* Dantego – analiza porównawcza
(dwie jednostki lekcyjne)

1. Cele ogólne lekcji:

- odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji,
- analiza i interpretacja tekstów kultury (uczeń dokonuje analizy i interpretacji dzieł literackich, posługując się pojęciami z zakresu poetyki i wykorzystując wiedzę o kontekstach odczytywanych utworów).

2. Cele szczegółowe – operacyjne lekcji:

- uczeń odczytuje sens całego tekstu oraz wydzielonych przez siebie fragmentów; potrafi objaśnić ich sens oraz funkcję na tle całości (treści nauczania I.1.1/PP)⁵²,
- uczeń prezentuje własne przeżycia wynikające z kontaktu z dziełem sztuki (II.1.1/PP),

⁵² Na podstawie Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, zał. 4. Język polski IV etap edukacyjny. Treści nauczania – wymagania szczegółowe, s. 13–14.

- uczeń określa problematykę analizowanych utworów (II.1.2/PP),
- uczeń rozpoznaje w utworze sposoby kreowania świata przedstawionego i bohatera (II.2.4/PP),
- uczeń porównuje utwory literackie, dostrzega cechy wspólne i różne (II.2.5/PP),
- uczeń wykorzystuje w interpretacji utworów konteksty literackie, kulturowe, filozoficzne, religijne, historyczne (II.3.2/PP),
- uczeń porównuje funkcjonowanie tych samych motywów w analizowanych utworach (II.3.3/PP),
- uczeń odczytuje treści alegoryczne i symboliczne utworów (II.3.4/PP),
- uczeń dostrzega obecne w analizowanych utworach literackich oraz innych tekstach kultury wartości uniwersalne (II.4.2/PP),
- uczeń konfrontuje tekst literacki z innymi tekstami kultury (II.3.4/PR).

3. Typ lekcji:

- lekcja wprowadzająca nowy materiał (analiza *Listów...*) z elementami powtórzenia i utrwalenia wiadomości na temat *Boskiej komedii*.

4. Metody:

- metoda problemowa.

5. Formy organizacyjne:

- praca w grupach jednorazowo zorganizowanych przez nauczyciela,
- praca zbiorowa pod kierunkiem nauczyciela.

6. Środki dydaktyczne:

- C.S. Lewis, *Listy starego diabła do młodego*,
- Dante Alighieri, *Boska komedia* (wybrane fragmenty – np. opis Piekła: Pieśń III, w. 1–30; Pieśń IV, w. 5–30; Pieśń V, w. 26–45; Pieśń VI, w. 7–12; Pieśń IX, w. 28–54; opis diabłów: Pieśń XXI, w. 29–139; Pieśń XX; opis mąk piekielnych: Pieśń XXVIII) lub kserokopie wybranych fragmentów,
- reprodukcje obrazów: Eugène Delacroix, *Barka Dantego*; William Blake, *Dante i Wergiliusz u bram Piekła*; Andre Masson, *Labirynt*.

7. Przebieg lekcji:

Ogniwa lekcji	Czynności nauczyciela	Czynności ucznia	Czas trwania czynności
Wprowadzenie	Swobodna rozmowa z uczniami na temat przeczytanej lektury – przykładowe pytania: 1) Jakie są wasze wrażenia po przeczytaniu utworu?	– odpowiadają na pytania nauczyciela	ok. 5 min

	<p>2) Jakie znane motywy literackie rozpoznajecie w <i>Listach</i>?</p> <p>3) Z jakim utworem można by porównać <i>Listy starego diabła do młodego</i>?</p>		
Opracowanie materiału	<p>1. Podanie tematu lekcji.</p> <p>2. Przypomnienie faktów dotyczących obu utworów (czas powstania, forma).</p> <p>3. Podział uczniów na grupy, przydział zadań oraz rozdanie kserokopii analizowanych fragmentów.</p> <p>5 grup:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Scharakteryzuj wygląd Piekła w <i>Boskiej komedii</i>. • Z podanych fragmentów <i>Boskiej komedii</i> wypisz określenia odnoszące się do Piekła oddziałujące na zmysły • Scharakteryzuj wygląd i zachowania diabłów w <i>Boskiej komedii</i>. • Scharakteryzuj sposób przedstawienia Piekła w <i>Listach starego diabła do młodego</i>. • Scharakteryzuj wygląd i zachowania diabłów w <i>Listach starego diabła do młodego</i>. <p>– monitorowanie na bieżąco pracy uczniów.</p>	<p>– zapisują informacje w formie tabeli w zeszytach (np. zob. tabela 1)</p> <p>– praca w grupach jednorazowo zorganizowanych</p> <p>– liderzy grup prezentują wykonane zadania, pozostali uczniowie notują odpowiedzi, uzupełniając tabelę</p>	<p>5 min</p> <p>5 min</p> <p>ok. 20 min</p> <p>ok. 20 min</p>
Podsumowanie	<p>Wnioski:</p> <p>– jakie dostrzegacie podobieństwa, a jakie różnice między porównywanymi tekstami?</p>	<p>– redagowanie wniosków z analizy obu utworów (praca zbiorowa) i indywidualne notowanie (przykładowy zapis – zob. tabela 2)</p>	<p>10 min</p>

	– prezentacja obrazów: Eugène Delacroix, <i>Barka Dantego</i> ; William Blake, <i>Dante i Wergiliusz u bram Piekiel</i> ; Andre Masson, <i>Labirynt</i>	– wyrażają własne odczucia związane z obrazami, dokonują skrótowej analizy ikonograficznej, porównują środki wyrazu, odnoszą treść obrazów do omawianych utworów literackich	10 min
--	--	--	--------

8. Załączniki:

Tabela 1 – analiza porównawcza (przykładowa notatka)

	BOSKA KOMEDIA	LISTY STAREGO DIABŁA DO MŁODEGO
Czas powstania utworu	1307–1315 – późne średniowiecze (kontekst walk pomiędzy mieszczaństwem i szlachtą, wojny między cesarstwem i papieżem; osłabienie autorytetu Kościoła i katolickiej wiary),	1942 r. – najczarniejszy rok wojny, „rok rozpaczny”,
Forma	poemat epicki,	powieść epistolarna,
Obraz Piekiła	gigantyczny lej złożony z 9 kręgów, podzielonych na rejony, czeluści, podkręgi – w kolejnych kręgach znajdują się poszczególne kategorie potępionych; im niżej, tym gorsi grzesznicy (Przedpiekle, rzeka Acheront, Piekiło górne, Piekiło dolne),	państwo policyjne o wysoko rozwiniętym aparacie administracyjnym (naczelne dowództwo, biuro ewidencyjne), państwo totalitarne (dyktator na czele, donosy, kary, tajna policja), biuro koncernu przemysłowego (dążenie do awansu, kariery, sztywne struktury biurokratyczne),
Sugestywne określenia (cytaty)	„miasto utrapienia”, „wiekuiste męki”, „naród zatracenia”, „bolesna, piekielna dolina”, „loch bezdenny”, „twierdza boleści”,	„laboratorium naukowe”, „Królestwo Hałasu”,
Opis Piekiła: a) dźwięk b) kolor c) światło d) zapach e) dotyk	ryk huraganu, zawierucha, jęki, wrzaski, bluznierstwa dusz cierpiących, loch mgławki, czarnosiny, czarne powietrze, krwawa wieża, pąsowe mury, brudna woda, pas barwy ognistej, najczarniejsza ciemność, ziemia cuchnie, zaduch, orkan szarpie i kole, deszcz siecze, żga, grad wali się strugą,	wszechogarniający hałas,

Wygląd diabłów	furie opasane gadami, drapieżne; czarne, obrzydliwe straszysła ze szponami, skrzydłami, rogami na barkach – wzbudzają strach,	nie mają stałego wyglądu (mogą zmieniać postać), dla człowieka są niewidzialne,
Zachowania, cechy diabłów	bezlitosne dla grzeszników, kłują widłami, szarpia, znęcają się z wściekłością; zgrzytają kłami.	pazerne, chciwe, chytne, przebiegłe, podstępne, drapieżne, wszystkie ich zachowania wynikają z egoizmu , żądy zaspokojenia „głodu”, zapełnienia pustki; „być” oznacza dla nich „walczyć”, trwają w nieustannym współzawodnictwie o byt, nigdy nie zaznają odpoczynku, rywalizują ze sobą i pożerają się nawzajem, cechuje je nienawiść nawet do samych siebie; Bóg i jego zamysły są dla nich niepojętą tajemnicą.

Tabela 2 – przykładowe wnioski

	<i>BOSKA KOMEDIA</i>	<i>LISTY STAREGO DIABŁA DO MŁODEGO</i>
Czas powstania utworu	okres walk – daje poczucie niepewności życia, skłania do refleksji nad jego sensem i sprawami ostatecznymi,	czas wojny – poczucie osaczenia przez zło i kruchości istnienia,
Opis Piekła	utrwalony w powszechnej świadomości,	uwspółcześiony, symboliczność, hierarchiczność, układ wertykalny,
Temat utworu	wędrowka ku Bogu, ku doskonałości,	współczesna psychomachia,
Cel utworu	odbudowanie moralności, przywrócenie autorytetu wierze katolickiej, ukazanie drogi do zbawienia,	„rzucenie z nowego punktu widzenia wiązki światła na życie ludzi”, pobudzenie do refleksji nad własnym życiem, nad sposobem istnienia zła,
krytyka czasów współczesnych pisarzowi.		

Temat: Psychologia kuszenia w *Listach starego diabła do młodego*

1. Cele ogólne lekcji:

- odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji,
- analiza i interpretacja tekstów kultury (uczeń dokonuje analizy i interpretacji dzieł literackich, posługując się pojęciami z zakresu poetyki i wykorzystując wiedzę o kontekstach odczytywanych utworów).

2. Cele szczegółowe – operacyjne lekcji:

- uczeń odczytuje sens całego tekstu oraz wydzielonych przez siebie fragmentów; potrafi objąć ich sens oraz funkcję na tle całości (I.1.1/PP),
- uczeń rozpoznaje w utworze sposoby kreowania świata przedstawionego i bohatera (II.2.4/PP),
- uczeń odczytuje treści alegoryczne i symboliczne utworów (II.3.4/PP),
- uczeń dostrzega obecne w analizowanych utworach literackich oraz innych tekstach kultury wartości uniwersalne (II.4.2/PP).

3. Typ lekcji:

- lekcja wprowadzająca nowy materiał (analiza *Listów*).

4. Metody:

- metoda problemowa.

5. Formy organizacyjne:

- praca w grupach jednorazowo zorganizowanych przez nauczyciela,
- praca zbiorowa pod kierunkiem nauczyciela.

6. Środki dydaktyczne:

- C.S. Lewis, *Listy starego diabła do młodego*,
- karta pracy (załącznik 1).

7. Przebieg lekcji:

Ogniwa lekcji	Czynności nauczyciela	Czynności ucznia	Czas trwania czynności
Wprowadzenie	Posługując się metodą Lewisa nazywania „złego dobrem”, zainicjować swobodną rozmowę na temat hipokryzji ludzi wobec samych siebie, tendencji do usprawiedliwiania siebie i racjonalnego wyjaśniania swoich złych czynów.	<ul style="list-style-type: none"> – w dowolnie dobranych grupach opracowują „Listę dzieł sięciu najbardziej popularnych tłumaczeń własnych występów”⁵³ – grupy prezentują efekty swojej pracy, wspólnie tworzą na tablicy jedną listę z elementów najczęściej się powtarzających 	<p>5 min</p> <p>5 min</p>

⁵³ Pomysł zaczerpnęłam z propozycji omawiania *Listów starego diabła do młodego* podanych w książce: R. Hill, L. Smith, op. cit., s. 7.

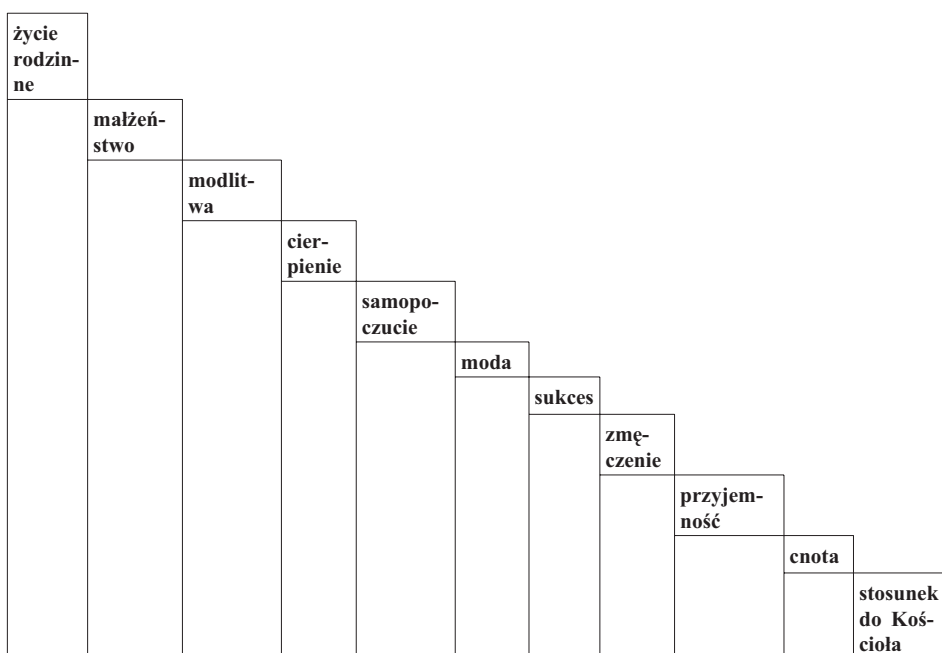
Opracowanie materiału	<p>1. Podanie tematu lekcji.</p> <p>2. Rozdanie uczniom kart pracy i zwrócenie uwagi na podany cytat (załącznik 1):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Co ułatwia szatanowi kuszenie człowieka? Jakie ludzkie skłonności i cechy wykorzystuje? <p>3. Przydzielenie zadań poszczególnym grupom (najlepiej dwuosobowym):</p> <p>SPOSOBY KUSZENIA:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) jak popsuć życie rodzinne? (<i>List 3</i>) b) jak popsuć małżeństwo? (<i>List 18</i>) c) jak popsuć modlitwę? (<i>List 4</i>) d) jak wykorzystać cierpienie? (<i>List 5, List 6</i>) e) scharakteryzuj romantyczną metodę kuszenia (<i>List 13</i>) f) jak wykorzystać modę? (<i>List 25</i>) g) jak wykorzystać sukces? (<i>List 28</i>) h) jak wykorzystać zmęczenie? (<i>List 30</i>) i) jak wykorzystać przyjemność? (<i>List 9</i>) j) jak popsuć cnotę? (<i>List 6, List 14</i>) k) jak popsuć relacje z Kościołem? (<i>List 1, List 2</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśniają podany cytat – swobodne odpowiedzi – rozwiązują podany problem w oparciu o podany <i>List</i> oraz w razie potrzeby całość utworu, wybierają krótkie cytaty na poparcie swoich słów – grupy kolejno przedstawiają swoje odpowiedzi, pozostali uczniowie zwięźle notują na kartach pracy 	<p>5 min</p> <p>5 min</p> <p>10 min</p> <p>15 min</p>
Podsumowanie	<p>Podsumowanie:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Jak działa szatan? Jak można by uogólnić jego metody działania? <p>* Jeżeli wystarczy czasu, można zainicjować dyskusję:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Dlaczego człowiek (niezależnie od przekonań religijnych) wybiera zło? Jakie są tego konsekwencje dla niego samego? 	<ul style="list-style-type: none"> – próba podsumowania – biorą udział w dyskusji 	<p>5 min</p>

	<p>Zadanie domowe</p> <p>Napisz list wymyślonego przez siebie diabła do młodszego kusiciela na temat najnowszych metod kuszenia człowieka XXI wieku</p>		
--	--	--	--

Załącznik 1:

DROGA DO PIEKŁA:

„[...] najpewniejszą drogą do Piekła jest droga stopniowa – łagodna, miękko usłana, bez nagłych zakrętów, bez kamieni milowych, bez drogowskazów”. (*List 12*)

Temat: Człowiek – ukochane dziecko Boga czy żer dla diabłów?
(jedna jednostka lekcyjna)

1. Cele ogólne lekcji:

- odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji,
- analiza i interpretacja tekstów kultury (uczeń dokonuje analizy i interpretacji dzieł literackich, posługując się pojęciami z zakresu poetyki i wykorzystując wiedzę o kontekstach odczytywanych utworów).

2. Cele szczegółowe – operacyjne lekcji:

- uczeń rozpoznaje w utworze sposoby kreowania świata przedstawionego i bohatera (II.2.4/PP),
- uczeń wykorzystuje w interpretacji utworów konteksty literackie, kulturowe, filozoficzne, religijne, historyczne (II.3.2/PP),
- uczeń porównuje funkcjonowanie tych samych motywów w analizowanych utworach (II.3.3/PP),
- uczeń odczytuje treści alegoryczne i symboliczne utworów (II.3.4/PP),
- uczeń dostrzega obecne w analizowanych utworach literackich oraz innych tekstach kultury wartości uniwersalne (II.4.2/PP).

3. Typ lekcji:

- lekcja wprowadzająca nowy materiał (analiza *Listów*) z elementami powtórzenia i utrwalenia wiadomości na temat wybranych fragmentów Biblii.

4. Metody:

- metoda problemowa.

5. Formy organizacyjne:

- praca jednostkowa,
- praca zbiorowa pod kierunkiem nauczyciela.

6. Środki dydaktyczne:

- C.S. Lewis, *Listy starego diabła do młodego*,
- wybrane fragmenty *Biblii*.

7. Przebieg lekcji:

Ogniwa lekcji	Czynności nauczyciela	Czynności ucznia	Czas trwania czynności
Wprowadzenie	Zainicjowanie rozmowy z uczniami na temat kondycji człowieka.	– biorą udział w rozmowie, charakteryzując ludzką kondycję	3 min
Opracowanie materiału	1. Podanie tematu lekcji.		2 min
	2. Podział klasy na dwie duże grupy – członkowie jednej charakteryzują Boga i Jego stosunek do człowieka; członkowie drugiej grupy charakteryzują diabła i jego stosunek do człowieka.	– pracują w 2 zespołach, ale każdy wykonuje podane zadanie w sposób jednostkowy (mogą się ze sobą konsultować, mogą pracować w parach)	15 min

		– przedstawiają wykonane zadanie (ochotnik z grupy charakteryzującej Boga podaje jakąś cechę, ochotnik z drugiej grupy odpowiada cechą przeciwną – i tak na przemian (wzór notatki – załącznik 1)	15 min
Podsumowanie	Rozdaje uczniom cytaty – załącznik 2 (można podzielić klasę na 5 grup albo zastosować formę pracy jednostkowej i wręczyć kserokopie każdemu uczniowi). Zadanie polega na tym, aby rozpoznać nawiązania <i>Listów</i> do Biblii: – W jaki sposób podane cytaty uobecniają się w <i>Listach</i> ? (aby zadanie utrudnić można poprosić o podanie źródeł cytatów).	– próba podsumowania – wyjaśniają krótko podane cytaty, ze szczególnym zwróceniem uwagi na ich związek z <i>Listami</i>	10 min

8. Załączniki:

Załącznik 1. Wzór notatki

WOBEC CZŁOWIEKA	
BÓG (doskonałe dobro)	DIABŁY (niedoskonałe zło)
* Człowiek to dla Niego – SYN (stąd: miłość, szacunek, traktowanie podmiotowe)	* Człowiek to dla nich – PACJENT (stąd: zaborczość, pazerność, traktowanie przedmiotowe, człowiek jest przedmiotem wykonywanych na nim zabiegów)
Miłość	Wstręt, obrzydzenie, nienawiść, zazdrość
Prawda	Kłamstwo, złudzenia
Nauczanie	Kuszenie
Pozostawia wolną wolę	Ogłupiają, oszukują, manipulują
Udziela poznania samego siebie	Ukrywają swoją obecność (człowiek jest nieświadomy wagi swoich błędów)
Ratuje każdego, kto się do Niego zwróci	Wykorzystają każdą okazję, aby człowieka kusić
Chce, aby ludzie interesowali się teraźniejszością i wiecznością	Zwracają uwagę ludzi ku przeszłości (bezwodne roztrząsanie spraw nieaktualnych) i przyszłości (sprawy odległe, a więc nierealne, złudne)
Chce rozdawać (daje człowiekowi więcej, niż on mógłby chcieć)	Chcą chłonać (chcą duszy człowieka, nic mu nie dając w zamian)

Pragnie zjednoczenia z duszą ludzką przy zachowaniu jej odrębności	Chcą wchłonąć w siebie wszystkie istoty
Człowiek – sługa/syn	Człowiek – żer
Pragnie, aby człowiek działał, rozwijał się	Chcą powstrzymać człowieka od działania
Daje człowiekowi życie i pragnie, aby z niego korzystał (przyjemności, radość)	Dążą do pogrążenia człowieka w apatii, smutku, beznadziei

Załącznik 2. Cytaty dla poszczególnych grup

1)

„On na początku stworzył człowieka
i zostawił go własnej mocy rozstrzygania.
Jeżeli zechcesz, zachowasz przykazania:
a dochować wierności jest (Jego) upodobaniem.
Położył przed tobą ogień i wodę,
co zechcesz, po to wyciągniesz rękę.
Przed ludźmi życie i śmierć,
co ci się podoba, to będzie ci dane.
Ponieważ wielka jest mądrość Pana,
potężny jest władzą i widzi wszystko.
Oczy Jego patrzą na bojących się Go –
On sam poznaje każdy czyn człowieka.
Nikomu On nie przykazał być bezbożnym
i nikomu nie zezwolił grzeszyć” (Syr 15,14–21)

2)

„A wąż był bardziej przebiegły niż wszystkie zwierzęta lądowe, które Pan Bóg stworzył. On to rzekł do niewiasty: «Czy rzeczywiście Bóg powiedział: Nie jedzcie owoców ze wszystkich drzew tego ogrodu?» Niewiasta odpowiedziała wężowi: «Owoce z drzew tego ogrodu jeść możemy, tylko o owocach z drzewa, które jest w środku ogrodu, Bóg powiedział: Nie wolno wam jeść z niego, a nawet go dotykać, abyście nie pomarli». Wtedy rzekł wąż do niewiasty: «Na pewno nie umrzecie! Ale wie Bóg, że gdy spożyjecie owoc z tego drzewa, otworzą się wam oczy i tak jak Bóg będziecie znali dobro i zło»” (Rodz. 3,1–5).

3)

„Bo wielki jest Pan i godzien wielkiej chwały,
wzbudza On większy lęk niż wszyscy bogowie.
Bo wszyscy bogowie pogan to ułuda,
a Pan uczynił niebiosa.
Przed nim kroczą **majestat i piękno**,
potęga i jasność w Jego przybytku” (Ps. 96(95), 4–6)

4)

„Nie potrzeba wam, bracia, pisać o czasach i chwilach. Sami bowiem dokładnie wiecie, że dzień Pański przyjdzie jak złodziej w nocy. Kiedy bowiem będą mówić: «Pokój i bezpieczeństwo», tak niespodziana przyjdzie na nich zagłada, jak bóle na brzemienną, i nie ujdą. Ale wy, bracia, nie jesteście w ciemnościach, aby ów dzień miał was zaskoczyć jak złodziej. Wszyscy wy bowiem jesteście **synami światłości i synami dnia**. Nie jesteśmy synami nocy ani ciemności. Nie śpijmy przeto jak inni, ale czuwajmy i bądźmy trzeźwi” (1Tes. 5,1–6).

5)

„Już was nie nazywam sługami, bo sługa nie wie, co czyni pan jego, ale nazwałem was przyjaciółmi, albowiem oznajmiłem wam wszystko, co usłyszałem od Ojca mego. Nie wyście Mnie wybrali, ale Ja was wybrałem i przeznaczyłem was na to, abyście szli i owoc przynosili, i by owoc wasz trwał – aby wszystko dał wam Ojciec, o cokolwiek Go poprosicie w imię moje” (J 15,15–16).

THE SCREWTAPE LETTERS WRITTEN BY C.S. LEWIS
IN METHODOICAL APPROACH – LESSON OUTLINES FOR SECONDARY SCHOOL
CLASSES

Summary

The article derives from personal experience of Polish language teacher at secondary school. Its purpose is to present the ideas of including *The Screwtape Letters* written by C.S. Lewis in the teaching process on Polish language lessons. The article consists of three parts: the first one explains the possibility of choosing *The Screwtape Letters* in the light of ministerial ordinances; the second one – depicts the place of this book in the literal discourse (the author points at the *Bible*, *The Divine Comedy* by Dante and *Faustus* by J.W. Goethe); the third one – presents three methodical proposals (taken from the author's own practice) how to study *The Screwtape Letters* with pupils. There are lesson outlines with teaching materials included. The author proposes three topics: 1) The description of Hell in *The Screwtape Letters* written by C.S. Lewis and *The Divine Comedy* written by Dante Alighieri – comparative analysis; 2) The temptation psychology in *The Screwtape Letters*; 3) Human being – the beloved son of God or a prey for devils? The distinct references to the other texts of culture make *The Letters* easy to adjust to the teaching programme. However it may be said that such a topic is unattractive in the times of increasing indifference for faith issues, the author contends that the perverse approach of Lewis to serious problems may encourage pupils to read. Even if the basic notions like temptation, sin, salvation seem to be out of date they are still worth talking about especially with young people.

